

GEOGRAFIK TERMINLAR VA ULARNING MORFOLOGIK XUSUSIYATLARI

Abdulaliyeva Sarvinoz Botirjon qizi

Farg'ona davlat universiteti

[*botirjonnurqulov@gmail.com*](mailto:botirjonnurqulov@gmail.com)

Annotatsiya: Ushbu maqolada geografik terminlar hamda ingliz tilidagi geografik terminlarni yasovchi qo`shimchalar haqida

Kalit so'zlar: Termin, qo`shimcha, affikslar, geografik terminlar, yasovchi qo`shimchalar, o`zak.

O`zbek tili va ingliz tilida ham so`zlar turli xil usullar orqali xosil qilinadi. So`z boyishining bir turi bu morfologik usuldir. Morfologik (affiksial) usul - tildagi biror mavjud so`zga bir va ba'zan bir necha yasovchi affikslarning qo`shilishi bilan yangi so`z yoki terminlar hosil qilinadi. Affiksli, affiksiz, o`zak yasash va qisqartma usullari so`zning morfemik tarkibini qayta tiklashga asoslangan, shuning uchun ular morfologik usulga mansub bo`lib, bir guruhda birgalikda tahlil qilinadi.

Geografik terminologik birliklarning ma'lum strukturaviy turga mansubligi nuqtai nazaridan ajratib ko`rsatgan tarkibini aniqlash uchun biz affiks yoki o`zak tanlash, ya'ni so`zni tarkibiy qismlarga bo`lish umumiy ildizga ega bo`lgan qatordan yoki umumiy affiksli qatordan iborat bo`lishi mumkin. Shuningdek, Har bir soha terminlarining o`z yasovchi qo`shimchalari mavjud. Jumladan, ingliz tilidagi geografik terminlarning yasaydigan qo`shimchalar mavjud. Bular jumlasiga quyidagi so`z yasovchi qo`shimchalarni misol qilib keltiramiz. Masalan:

-tion: pollution, afforestation, accumulation

-sion: corrosion, depression,

-ment: catchment, escarpment, pavement

-er: esker, glacier, fertilizer

-tive: cooperative,

-ing: terracing, dairying, easting, leaching

-ion: immigration, location, conservation

-ic: tropic, Antarctic, tectonic

-ity: humidity, fertility, turbidity

-th: width, warmth

-ary: sedimentary,

-ness: narrowness, shallowness

-ible, -able: convertible, pliable

-ship: township,

-age: drainage,

Hosil bo'lgan atamalar affiksatsiya usuli bilan shakllangan, bu til lug'atini to'ldirishning eng samarali usullaridan biri bo'lgan va shunday bo'lib qoladi. U geografik tushunchalarni, shuningdek, ular bilan bog'liq sifat va miqdoriy xususiyatlarni belgilashning murakkab jarayonlarida katta rol o'ynaydi.

V.D. Arakin so'z yasashining tipologik xususiyatlarini belgilashning quyidagi jihatlarini ko'rib chiqadi (u ularni hosila so'zlar tipologiyasining mezonlari deb ataydi): so'zdagi leksemalar soni; affiks morfemalarning ildizga ko'ra soni (qo'shimchalar, old qo'shimchalar, infikslar, qo'shimchalar); ildiz morfemalarini biriktira oladigan affiksial morfemalar soni. Boshqa asarida esa V.D. Arakin yuqoridagi mezonlarni yana bitta mezon bilan to'ldirdi, odatda ularni quyidagilarga qisqartirdi: yangi so'zning tuzilishi, ya'ni. uni tashkil etuvchi komponentlarning soni va tabiati; yangi so'zdagi qismlarni bog'lash usuli (qo'shni, boshqaruv, vazifa so'zlari yordamida bog'lanish); bosh o'zak va hosila morfemaning o'rni (bosh gapda, interpozitsiyada va ergash gapda); o'zak va affiksial morfemalar orasidagi sintaktik bog'lanish turi.

So'zlardan hosil bo'lgan geografik atamalarning hosil bo'lishida qo'shimcha, prefiks va birikmalar muhim o'rin tutadi. Terminlar - qo'shma so'zlar ma'lum bir iboraning o'zgarishi natijasida paydo bo'ladi va eng keng tarqalgani aniqlovchi komponentli atamalar - ot. Atama va iboralarning o'zagi umumiy ta'rifga ega bo'lgan otlar deb hisoblanadi. Erkin atamalar har xil iboralar bo'lib, ularning har biri atama, erkin bo'lmagan atamalar esa komponentlari atama bo'lmasligi mumkin bo'lgan iboralardir.

Ingliz tilida eng ko'p ishlatiladigan qo'shimchalar bu **-ible, -able, -ble** qo'shimchalaridir. Bu qo'shimchalarning kelib chiqish tarixi lotin va yunon tillariga borib taqaladi. Bu qo'shimchalar lotin va yunon tilidan tarjima qilinganda "biror narsa yoki kimgadur mos, biror narsaga imkon beradigan va yoki biror narsaga qodir" lik ma'nosidagi ko'proq sifat turkumidagi so'zlarni hosil qilish uchun xizmat qiladi. Masalan: *pliable* (egiluvchan, moslasuvchan), *renewable resources* (yangilanadigan resurslar), *permeable rock* (suv shimib oladigan qoyalar).

XII-XIV asrlarda ingliz geografik terminologiyasiga lotin tilidan kelib chiqqan ko'plab so'zlar, jumladan **-ion, -tion, -sion, -ation, -fiction** qo'shimchalardan yasalgan ot so'z turkumiga mansub atamalar kirib keldi. Masalan: *percolation* (suvning tozalanishi), *eruption* (portlash, qaynash), *depression* (iliq va sovuq havo massalaridan paydo bo'ladigan past atmosfera bosimidagi hudud), *polarization* (qutbdagi holat yoki mahsulot, qutblanish), *revivification* (jonlanish).

A.I. Smirnitskiy bunday qo'shimchalarni guruhli qo'shimchalar deb nomlaydi,

chunki ular bir butun sifatida ishlaydigan qo'shimchali morfemalarning murakkab birikmasini ifodalaydi. Qolaversa, bu qo'shimchalar tarkibiga kiruvchi har bir qo'shimchali morfema mustaqil qo'llanishi mumkin "Ingliz tilida guruh qo'shimchalarining mavjudligi ingliz tilida o'zlashuvlar bilan bir qatorda lotin tilida rivojlangan ayrim tarkibiy munosabatlar va ingliz so'z yasalish tizimida o'ziga xoslikni aks ettiradi".

Shuningdek, Ingliz tilida mavjud geografik terminlar bilan old qo'shimcha (prefiks)lar qo'shish orqali ham bo'lishi mumkin. Prefiks qo'shib atama hosil qilish usuli ikki turga ajratish mumkin: *monoprefiksli atama* (bir prefiksni qamrab olgan atama) va *biprefiksli atama* (ikki so'z yasovchili morfema iborat). Ingliz tilidagi bunday morfemalarga quyidagi prefikslar qo'shilishi mumkin:

un- (salbiy ma'nodagi prefix bo'lib aosan o'zbek tiliga "ma" qo'shimchasining ma'nosiga teng keladi.) *developed – undeveloped city* (rivojlanmagan shahar)

mis- (harakatning noto'g'ri amalga oshirilganlik ma'nosini beruvchi qo'shimcha) *misaddress* (noto'g'ri manzil)

en-, -em (biror narsani ichiga/ustiga qo'yish ma'nosidagi so'zlarni hosil qiladi) *enwind* (shamol ichida), *embargo* (ta'qiq qo'yimoq)

up- (tepada bo'lish va yuqoriga ko'tarilish ma'nosini beruvchi atama yasovchi prefix) *upland* (tepalikda joylashgan), *upwelling* (yer osti suvlarining ko'tarilishi)

under-, over- (biror narsaning ostidagi yoki ustidagi holatni bildiruvchi old qo'shimchalar) *underpopulation* (kam aholi), *overpopulation* (ko'p aholi yoki aholi ko'p), *overboard* (bort ortida)

in-, im-, il-, ir (inkor, ichki harakat, shiddatli harakat yoki sababchi vazifa ma'nolarini beruvchi old qo'shimchalar) *inorganic* (noorganik), *immigration* (ko'chish), *irrigation* (sug'orish)

non- (inkor ma'nosi bilan sifat va ot yasaydi. asl o'zak bilan ifodalangan narsadan) *non-absorbable* (so'rilmaydigan)

pre-, post- (vaqt, ustuvorlik va tartib ma'nosini beruvchi old qo'shimcha) *precipitable water* (atmosferaaviy suvlar), *post-industrial* (sanoatlashishdan oldin).

Yuqoridagilarni barchasi geografik terminlarning morfologik xususiyatlariga misol bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. АСАДОВА МОХЧЕХРА РУСТАМОВНА “СРАВНИТЕЛЬНЫЙ СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ И ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ”. ДУШАНБЕ – 2020.
2. Смирницкий А.Л. Лексикология английского языка / А.Л. Смирницкий. – М.: Филологический факультет МГУ им. М.В. Ломоносова, 1998.

3. Аракин В.Д. “Сравнительная типология английского и русского языков” /В.Д.Аракин – Москва, 1972.
4. Аракин В.Д. Словообразование и фразообразование // Всесоюзная конференция. – Москва, 1979. МГПИЯ им. М. Горька
5. Dadabayeva, Sh., & Abdulaliyeva, S.(2023, December).A LINGUISTIC STUDY OF GEOGRAPHICAL TERMS IN ENGLISH. In *Ferghana state university conference* (pp 226-230).
6. Abdulaliyeva,S.B.Q (2023).TILSHUNOSLIKDA TURLI TIZIMLI TILLAR TUSHUNCHASI VA LINGVISTIK METAFORA NAZARIYASI.*Научный Фокус*1(100) час1,482-484.
7. Abdulaliyeva Sarvinoz Botirjon qizi. (2024). GEOGRAPHICAL TERMS IN ENGLISH AND THEIR ETYMOLOGY. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 43(2), 177–179.